

Eksterminacja polskich Żydów Geneza i przebieg Akcji „Reinhardt”

Autor: **prof. dr hab. Andrzej Żbikowski**

Tajną operację, której celem było wymordowanie polskich Żydów, Niemcy nazwali Akcją „Reinhardt” – prawdopodobnie na cześć Reinharda Heydricha, organizatora konferencji w Wannsee i głównego architekta Zagłady.

Generalne Gubernatorstwo

W powstałym na mocy dekretu Hitlera z 12 października 1939 r. Generalnym Gubernatorstwie mieszkało w czterech dystryktach (warszawskim, radomskim, krakowskim, lubelskim) niecałe półtora miliona osób uznanych zgodnie z Ustawami Norymberskimi z 1935 r. za Żydów (łącznie z ziemiami włączonymi pod okupacją niemiecką znalazło się 1,8–1,9 mln). O ich położeniu prawnym zadecydowało zarządzenie Reinharda Heydricha z 21 września (tzw. *Schnellbrief*). Zgodnie z nim wszyscy Żydzi mieli zostać skoncentrowani w wyodrębnionych i wyizolowanych dzielnicach większych miast, położonych w pobliżu linii kolejowych.

Od 11 grudnia 1939 r. Żydzi z GG mogli się jedynie przemieszczać w miejscu zamieszkania, od stycznia 1940 r. zabroniono im podróżowania pociągami bez specjalnego zezwolenia. Dalsze ograniczenia generalny gubernator wprowadził rozporządzeniami z 13 września 1940 r., 20 lutego i 15 listopada 1941 r. Stopniowo likwidowały one możliwości opuszczania miejsc zamieszkania bez specjalnej przepustki, ostatecznie pod groźbą kary śmierci.

Od powstania GG wszystkich mężczyzn Żydów w wieku produkcyjnym można było kierować do prac przymusowych. Do początku 1941 r. utworzono około dwieście żydowskich obozów pracy przymusowej, w których wykorzystywano dziesiątki tysięcy osób. Pracowali oni bezpłatnie przy robotach melioracyjnych, budowie dróg, fortyfikacji oraz budynków, a także przy pracach rolnych. Do pracy udawali się z reguły w zwartych kolumnach z gett. W 1942 i 1943 r. pełną kontrolę nad zamkniętymi w obozach żydowskimi robotnikami przejęło SS.

Powstanie gett

Od pierwszych miesięcy okupacji ludność żydowską starano się odizolować od chrześcijańskich sąsiadów w zamkniętych dzielnicach-gettach. Istnienie gett miało mieć charakter przejściowy, bowiem aż do jesieni 1941 r. planowano tzw. rozwiązanie terytorialne, czyli usunięcie całej ludności żydowskiej do „rezerwatu” położonego w dystrykcie lubelskim, następnie na wyspę Madagaskar (kolonia francuska), a w końcu na bagniste tereny Polesia, zajęte już w pierwszych tygodniach wojny z Rosją. W każdym z dystryktów proces tworzenia gett miał inną dynamikę i wiązał się z masowymi przesiedleniami.

Stosunkowo wcześniej (16 listopada 1940 r.) zamknięto największe w GG getto warszawskie. Znajdowało się w nim wówczas około 360 tys. osób. W dystrykcie warszawskim istniało – prócz warszawskiego – około 70 gett. W wielu małych miejscowościach tego powiatu w ogóle nie powstały getta. Wyznaczano obszar, na którym Żydom wolno było mieszkać,

zakazywano mieszkańcom opuszczania miejscowości lub przesiedlano ich do większych skupisk, likwidując mniejsze, najczęściej wiejskie gminy.

W dystrykcie krakowskim stołeczne [getto w Krakowie](#) utworzono dopiero 21 marca 1941 r., w miastach powiatowych powstały one dopiero wiosną 1942 r. (Bochnia, Tarnów). Getto lubelskie utworzono dopiero 24 marca 1941 r. Okupant niemiecki zakładał getta także po [wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej 22 czerwca 1941 r.](#) Najwięcej powstało ich w przyłączonym 1 sierpnia 1941 r. do GG dystrykcie Galicja oraz w Okręgu Białostockim. Proces tworzenia gett na terenach włączonych do Rzeszy i w GG nabrał wyraźnego przyspieszenia po niemieckim zwycięstwie nad Francją w czerwcu 1940 r., jeszcze większe tempo nakazywał dekret generalnego gubernatora Franka z 20 lutego 1941 r. W wyniku tych działań jesienią 1942 r. na ziemiach polskich było już ponad 400 gett.

W całej Generalnej Guberni na mocy decyzji generalnego gubernatora Hansa Franka od 15 października 1941 roku za bezprawne opuszczenie getta groziła kara śmierci. O losie ogółu polskich Żydów zadecydował wybuch wojny ze Związkiem Sowieckim. Na zajmowanych terytoriach przystąpiono bowiem od razu do masowego zabijania. Wydaje się, że hitlerowców zaskoczyła liczba ludności żydowskiej na polskich Kresach i terytoriach sowieckich. Skupienie ich na wzór GG w ogromnych gettach znacznie skomplikowałyby i tak niełatwe problemy aprowizacyjne.

Przełom w polityce niemieckiej wobec europejskich Żydów nastąpił na jesieni 1941, kiedy osłabło tempo kampanii rosyjskiej. Została wówczas podjęta decyzja w sprawie ich całkowitego wymordowania, nie zachował się jednak i prawdopodobnie w ogóle nie istnieje z uwagi na tajność całego przedsięwzięcia pisemny rozkaz w tej sprawie.

Już na przełomie lipca i sierpnia 1941 r. na terenach wchodzących w skład Związku Radzieckiego w masowych egzekucjach przeprowadzanych przez podążające za Wehrmachem cztery grupy specjalne (Einsatzgruppen) ginęli nie tylko żydowscy mężczyźni, uznani z góry za zwolenników komunizmu i bezlitośnie mordowani, lecz także kobiety, starcy i dzieci. Od września 1941 niemiecki okupant zaczął likwidować całe gminy żydowskie. Wiosną i latem 1942 r. przetoczyła się, równoległe do tzw. Akcji Reinhardt w GG, druga i ostatnia ostateczna fala mordów ludności żydowskiej zamieszkującej terytoria należące od września 1939 r. do ZSRR. Do końca 1942 r. zamordowano prawie wszystkich Żydów z państw bałtyckich, wschodniej Polski oraz Białorusi, Ukrainy i zachodniej Rosji (łącznie od półtora do dwóch milionów osób). Z należącego od 1 sierpnia 1941 roku do GG dystryktu galicyjskiego Żydów wywożono do ośrodków śmierci w Bełżcu i Sobiborze, pozostałych zamordowano na miejscu.

Na przełomie września i października 1941 zadecydowano o losie Żydów z Generalnej Guberni, następnie, najpóźniej w grudniu 1941, Hitler podjął osobiście decyzję w sprawie zagłady wszystkich Żydów europejskich. Niemniej jednak już od 17 września zaczęły się deportacje do Generalnej Guberni Żydów z Niemiec.

Ostatecznie wiosną 1942 r. roku przyjęto radykalną wersję „ostatecznego rozwiązania”, czyli wymordowania wszystkich Żydów mieszkających na terytoriach kontrolowanych przez Niemcy. Pierwszymi ofiarami mieli być Żydzi z Generalnej Guberni i tzw. Kraju Warty. W przypadku drugiego terytorium do realizacji Zagłady przystąpiono z inicjatywą tamtejszego gauleitera Arthura Greisera, który otrzymał zgodę szefa niemieckiej policji bezpieczeństwa Reinhardta Heindricha na zamordowanie 100 tys. mieszkających

na podległym mu terytorium Żydów. 7 grudnia 1941 r. w Chełmnie, na północny wschód od Łodzi, na terenach wcielonych do Rzeszy, po raz pierwszy użyto do zabijania ludzi — początkowo eksperymentalnie — gazu spalinowego z przewożących więźniów ciężarówek. Do tego obozu zagłady przywieziono Żydów z małych miasteczek Dąbie, Sampolno i Koło, których zabito 8 grudnia. Tydzień później deportowano do Chełmna pierwszych Żydów z Łodzi, od tego czasu mordowano Żydów w tym miejscu z przerwami do 15 maja 1942. Mniej więcej w tym samym czasie — na jesieni 1941 roku — przeprowadzono pierwsze próby z masowym gazowaniem Żydów i sowieckich jeńców wojennych w obozie w Auschwitzu.

Akcja „Reinhardt”

Inicjatorem praktycznej akcji przystąpienia do masowego uśmiercania żydowskich mieszkańców Generalnej Guberni był SS-Brigadeführer i generał major policji Odilo Globocnik, dowódca SS i policji w dystrykcie lubelskim. Miał to być pierwszy etap masowych przesiedleń w dystrykcie prowadzących do jego całkowitej germanizacji. Projekt Globocnika w połowie października 1941 roku uzyskał akceptację Reichsführera SS Heinricha Himmlera i zapewne samego Adolfa Hitlera. Kilka dni później podczas konferencji władz dystryktu z generalnym gubernatorem Hansem Frankiem 17 października 1941 r. w Lublinie zapadły ostateczne ustalenia organizacyjno-techniczne, choć już 13 października Himmler powierzył Globocnikowi zadanie budowy pierwszego ośrodka masowej zagłady w Bełżcu. O budowie dwóch następnych obozów śmierci w Sobiborze i Treblince zdecydowano podczas berlińskiej konferencji przy ul. Am Grossen Wannsee 20 stycznia 1942 r. Zadekretowano, że zostanie zamordowanych dwa miliony trzysta tysięcy żydowskich mieszkańców pięciu dystryktów Generalnej Guberni (już w trakcie trwania „akcji” objęto nią Żydów z Okręgu Białystok).

Przeprowadzeniem tego największego w dziejach masowego mordu miał kierować specjalny, ulokowany w Lublinie, sztab. Jego prace nadzorował Odilo Globocnik, pracami bieżącymi kierował SS *Sturmbannführer* Hermann Höfle, specjalista od spraw żydowskich w Głównym Urzędzie Bezpieczeństwa Rzeszy. Jego najbliższym współpracownikiem został kapitan policji Christian Wirth, kierujący wcześniej masowym uśmiercaniem umysłowo chorych w zakładach w Hartheim i Hadmar. Nadzór nad Akcją Reinhardt, a następnie nad zagładą żydowskich mieszkańców z innych państw europejskich, sprawował od początku Wydział 4 B 4 Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy, kierowany przez Adolfa Eichmanna.

Pierwszy obóz śmierci w Bełżcu zaczął działać 17 marca 1942 r. Jako pierwszych zamordowano Żydów lubelskich, w następnych dniach ofiarami komór gazowych padli żydowscy mieszkańcy Lwowa. W Sobiborze mordowano Żydów od początków maja, a w Treblince od 23 lipca. Szacuje się, że łącznie w trzech obozach zamordowano prawie półtora miliona Żydów i kilka tysięcy Cyganów, dowiezionych w 413 transportach. Wśród ofiar było 130 tys. Żydów spoza Polski (9% ogółu ofiar). W Treblince zginęło co najmniej 850 tys. osób, w tym około 300 tys. Żydów z Warszawy. Obóz funkcjonował do 2 sierpnia 1943 r., w którym to dniu wybuchło powstanie, a kilkuset więźniom udało się zbiec. W Sobiborze zginęło około 180–250 tys. Żydów, w tym 85 tys. z zagranicy, a 14 października 1943 r. udało się w wyniku podjętego powstania uciec części ostatniej grupy więźniów. Z Bełżca udało się wydostać zaledwie jednej osobie, zamordowano tu prawie pół miliona Żydów.

By zatrzeć ślady zbrodni oprawcy na początku 1943 r. wydobyli z masowych grobów zwłoki ofiar i spalili je na ogromnych rusztach, prochy zaś rozsypali po okolicznych polach. Zgodnie ze sprawozdaniem Odilo Globocnika z 5 stycznia 1944 r. Akcja „Reinhardt” trwała do 17 października 1943 r. W jej trakcie zamordowano 70% żydowskich mieszkańców Generalnej Guberni, Okręgu Białostok i polskich terytoriów włączonych do Rzeszy. Pozostałych zamordowano przed akcją lub po niej.

Przez cały rok 1943 trwała likwidacja ostatnich gett w Generalnej Guberni. Generalny gubernator Frank 3 czerwca 1943 r. przekazał kompetencje dotyczące postępowania z Żydami *Sicherheitspolizei* (policji bezpieczeństwa), administracja cywilna zachowała jedynie część uprawnień w dysponowaniu majątkiem żydowskim. Do jesieni 1943 r. funkcjonowało szereg obozów pracy przymusowej: Poniatowa i Trawniki na Lubelszczyźnie, obozy-fabryki zbrojeniowe firmy Hasag (Hugo Schneider AG) w Radomiu, Częstochowie i Skarżysku Kamiennej, Płaszów pod Krakowem, tzw. obóz janowski we Lwowie (DAW przy ul. Janowskiej) i inne. 3 listopada 1943 r. zlikwidowano w ramach akcji *Erntefest* („dożynki”) wszystkie obozy dla Żydów na Lubelszczyźnie (w tym Poniatową i Trawniki), zamordowano na miejscu 42 tys. osób. Likwidacja ostatnich, niewielkich skupisk ludności żydowskiej na polskim terytorium, oraz eksterminacja Żydów węgierskich, słowackich i greckich trwała do listopada 1944 r. Wówczas to Himmler z powodu sytuacji na froncie wydał rozkaz o zaprzestaniu mordowania w Auschwitz-Birkenau.

Ostatnim akordem Zagłady były tzw. marsze śmierci, czyli zapoczątkowana w styczniu 1945 r. ewakuacja prawie 700 tys. więźniów w głąb Rzeszy, głównie Żydów, zatrudnionych w obozach pracy na Śląsku, przeprowadzona w dramatycznych warunkach pogodowych zimy, głodu, pragnienia i skrajnego osłabienia więźniów. W miarę postępów wojsk rosyjskich ewakuowano ich dalej. W jej trakcie zginęło około dwustu tysięcy osób.

Łącznie podczas II wojny światowej zginęło około 5,5 miliona europejskich Żydów. Zdecydowana większość spośród nich, w tym co najmniej 2,8 mln polskich obywateli narodowości żydowskiej, została zamordowana na okupowanych ziemiach polskich.

Prof. dr hab. Andrzej Żbikowski kierownik Działu Naukowego ŻIH, profesor w Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego